

Szakmai zárójelentés a „Császárkori latin feliratok számítógépes nyelvtörténeti adatbázisa” c. K 62032 ny. sz. (2006-2010) OTKA Projektről

A Projekt munkatervében foglalt vállalások sikeres teljesüléséről, az elért eredményekről az alábbi bontásban számolok be: 1. Adatbázis-szoftver és hardver-háttér kiépítése, 2. Báziskönyvtár megteremtése, 3. Adatgyűjtők és adatgyűjtés, 4. Konferencia-részvételek, konferencia-szervezés, külföldi kutatóutak, 5. Publikációk (általában, részletesen l. külön) 6. Összegzés.

1. Adatbázis-szoftver és hardver-háttér kiépítése

2006-ban az ELTE és a Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt-vel kötött szerződés alapján, a Tinta által biztosított informatikus szakember, Kiss Márton jóvoltából elkészült az adatrögzítő, adatgyűjtő program alapváltozata. Ezt tesztelés után üzembe helyeztük, és az adatrögzítési munka során adódó tanulságok fényében, a hatékonyság érdekében még az év folyamán a program néhány eleme módosításra, finomításra került. A programot az ELTE-től igényelt weblapon helyeztük el (<http://lldb.elte.hu/admin/>), amely így az adatgyűjtés fő helyszínévé vált. 2007-ben továbbfejlesztettük a számítógépes adatrögzítő, adatgyűjtő programot, amely többfunkciós keresőfelülettel lett kiegészítve. 2008-ban a program kereső elemét az export funkcióval láttuk el (a keresés eredményei így könnyen exportálhatók), továbbá elkészültek a Projekt nyilvános, tájékoztató oldalai, valamint elkészült a teljes program angol nyelvű felülete is. 2009-ben az adatgyűjtő programon további fejlesztéseket, finomításokat hajtottunk végre, így pl. a párhuzamos adatrögzítést meggátló programelem elkészítését, és év végére elkészült a külön vendégfelhasználói név és kód kérése nélküli, de korlátozott felhasználói jogokkal rendelkező vendégfelhasználói hozzáférés is az Adatbázishoz. Így az Adatbázis az eredeti terveknek megfelelően (interneten) digitálisan publikáltnak tekintendő. Ami a hardver-háttér kiépítését illeti, 2007 elején megvalósult a tervbe vett, a mobil adatgyűjtést elősegítő, hordozható személyi számítógép (HP notebook) és komplex nyomtató-fénymásoló-scanner (HP) gép beszerzése és telepítése a kutatóhelyre.

2. Báziskönyvtár megteremtése

A Projekt teljes időtartama alatt a feliratos gyűjteményekből és a feliratos adatgyűjtést elősegítő háttérmunkákból kiépülő báziskönyvtár építése eredményesen lezajlott, vásárlás útján beszereztünk összesen 54 könyvet, fénymásolás útján pedig 61 könyvet (ebből 29 kötetet külföldön, a többit itthon), tehát jelenleg mindösszesen 115 kötetet számlál a Báziskönyvtárunk.

3. Adatgyűjtők és adatgyűjtés

2006-ban elkezdődött az öt hallgatói adatgyűjtő kiképzése, majd bevonásukkal az adatgyűjtés, ami a további években is folytatódott, 2009-ben két újabb adatgyűjtővel kibővülve. Az Adatgyűjtők a Projekt időtartama alatt, 2006 és 2009 között a következő gyűjtemények adatait vitték fel az Adatbázisba, ill. a következő korpuszokon folytattak adatgyűjtést, előkészítve az adatok számítógépes feldolgozását.

Fodor Krisztina (hallgatói, majd doktorandusz) adatgyűjtő a következő gyűjtemények adatait gyűjtötte ki és vitte fel az Adatbázisba; a) Gallia Aquitania provincia tekintetében: az ILA (= Maurin, L. et. al., *Inscriptions latines d'Aquitaine*. Bordeaux 1991-2001) hat kötetét, valamint az ILTG (= Wuilleumier, P., *Inscriptions latines des trois Gaules*. Paris, 1963) vonatkozó anyagát, ill. az EDH (= *Epigraphische Datenbank Heidelberg*) alapján az Anné Epigraphique-ben publikált (ILA-n kívüli) aquitaniai feliratokat, valamint a CIL (= *Corpus Inscriptionum Latinarum*) 13-as kötetének azon területeket tárgyaló részeit, melyekhez az ILA

gyűjtemény még nem ért el, továbbá a RICG 8-at (= Prevot, F., *Recueil des inscriptions chrétiennes de la Gaule 8. Aquitaine Première*. Paris 1997); b) Gallia Belgica provincia tekintetében: az ILB2 (= Deman, A., - Raepsaet-Charlier, M.-Th., *Nouveau recueil des Inscriptions latines de Belgique*. Brüsszel 2002) és az ILingons (Le Bohec, Y., *Inscriptions de la cité des Lingons. Inscriptions sur pierre*, Paris, 2003) gyűjteményeket, továbbá az ILTG és a CIL 13 belgicai feliratait. Ezen túlmenően adatgyűjtést folytatott a RICG 1 (= Gauthier, N. *Recueil des inscriptions chrétiennes de la Gaule 1. Première Belgique*. Paris 1975) korpuszán. c) Gallia Lugudunensis provincia tekintetében adatgyűjtést folytatott az ILain (= Bertrand, Fr., *Les Inscriptions Latines De L'ain*. Chambéry 2005) és az IAParis (= P.-M. Duval, *Les inscriptions antiques de Paris*, Paris 1960) korpuszain és a CIL 13 modern gyűjteményekben fel nem dolgozott területeket érintő anyagain, előkészítve az adatok számítógépes feldolgozását.. Aquitania feliratainak nyelvéről angol tanulmányt publikált az említett Herman-szimposium aktáiban.

Jekl Ágnes (hallgatói, majd más területen foglalkoztatott) adatgyűjtő a következő gyűjtemények adatait gyűjtötte ki és vitte fel az Adatbázisba. Scythia Minor (= Moesia Inferior keleti része) provincia feliratainak alapgyűjteményének, az IScM (= Stoian, I.- Avram, A., *Inscriptiones Scythiae Minoris Graecae et Latinae*. Bucarest, 1980-1999) eddig megjelent 1., 2, 3. és 5. kötetét. Ezen túlmenően adatgyűjtést folytatott Scythia Minorra az IScM által még fel nem dolgozott területeinek feliratos anyagán az EDH, az IIFDR (=D.M. Pippidi - I.I. Russu, *Inscriptiones intra fines Dacoromaniae repertae Graecae et Latinae anno CCLXXXIV recentiores*, Bukarest 1976) és a MEScM (= Daicoviciu, C., *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*. Constanța 1964) alapján, előkészítve az adatok számítógépes feldolgozását..

Ötvös Zsuzsanna (hallgatói, majd doktorandusz) adatgyűjtő a következő gyűjtemények adatait gyűjtötte ki és vitte fel az Adatbázisba. Gallia Narbonnensis provincia feliratai alapgyűjteményének az ILN-nek (= Gasco, J. et al. *Inscriptions latines de la Narbonnaise*. Paris 1985-2005) első öt kötetét, ill. a RICG 15 (= Descombes, F. *Recueil des inscriptions chrétiennes de la Gaule 15. Viennoise du Nord*. Paris 1985) gyűjteményt. Ezen túlmenően adatgyűjtést folytatott további, kisebb gyűjteményeken: ILGN (= Espérandieu, E. *Inscriptions de la Gaule Narbonnaise*. Paris, 1929), ILHSavoie (Rémy, B. *Inscriptions Latines de Haute-Savoie*. Annecy 1995) és INimes (= Christol, M. *La collection Séguier au Musée Archéologique de Nîmes. Les inscriptions*. Nîmes 2003), valamint az ILN és RICG 15 által nem lefedett területek feliratainak vonatkozásában, előkészítve az adatok számítógépes feldolgozását. Gallia Narbonnensis feliratainak nyelvéről angol tanulmányt publikált az említett Herman-szimposium aktáiban.

Zalán Sára (hallgatói, majd doktorandusz) adatgyűjtő a következő gyűjtemények adatait gyűjtötte ki és vitte fel az Adatbázisba. a) Moesia Inferior provincia (Scythia Minoron kívüli része) tekintetében az SSIBulg (= Beševliev, V. *Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*. Berlin, 1964), és az ILBulg (= Gerov, B., *Inscriptiones Latinae in Bulgariae repertae inter Oescum et Iatrum*. Sofia, 1989), valamint az ILNovae (= Kolendo, J. -Bozilova, V., *Inscriptions latines de Novae*. Poznan, 1992) korpuszát; b) Moesia Superior provincia tekintetében az IMS (= Papazoglou, F. *Inscriptions de la Mésie Supérieure*. Beograd 1976-1995) 3/2-es és 6. kötetét dolgozta fel. c) Ezen túlmenően adatgyűjtést folytatott Raetia provincia tekintetében, az EDH-ra is támaszkodva a következő gyűjteményeken: IBR (=F. Vollmer, *Inscriptiones Baivarum Romanae, sive inscriptiones provinciae Raetiae adiectis Noricis Italicisve*, München 1915), Wagner (F. Wagner, *Neue Inschriften aus Raetien*, BRGK 37/38, 1956/57, 215-264), és Schillinger (= U. Schillinger-Häfele, *Vierter Nachtrag zu CIL XIII und zweiter Nachtrag zu Fr. Vollmer, Inscriptiones Baivarum Romanae*. BRGK 58, 1977, 452-603), előkészítve az adatok számítógépes feldolgozását.

Zavarkó Nikoletta (hallgatói, majd más területen foglalkoztatott) adatgyűjtő a következő gyűjtemények adatait gyűjtötte ki és vitte fel az Adatbázisba. Noricum provincia

tekintetében (az ILLPRON = Hainzmann, M.- Schubert, P., *Inscriptionum lapidarium Latinarum provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices. fasc. 1 Catalogus.* Berlin 1986, feliratos katalógusára támaszkodva) Weber-Steiermark (= Weber, E., *Die römerzeitlichen Inschriften der Steiermark.* Graz, 1969), Leber-Kärnten (= Leber, P. S., *Die in Kärnten seit 1902 gefundenen römischen Steininschriften.* Klagenfurt, 1972), és AIJ (= Hoffiller, V. - Saria, B., *Antike Inschriften aus Jugoslawien. 1: Noricum und Pannonia superior.* Amsterdam, 1970²) korpuszait, továbbá Noricum provinciának az egykori Jugoszlávia területén előkerült feliratainak supplementum-gyűjteményének (ILJug 1-2) feliratait és a Corpus Inscriptionum Latinarum (CIL) 3. kötetének azon területeket tárgyaló részeit dolgozta fel, melyek modern gyűjteményekben nem érhetők el.

Sarkadi Zsuzsanna, 2009-ben a projekt munkálataiba bevont (hallgatói) adatgyűjtő Dacia provincia feliratos alapgyűjteményének, az IDR-nek (= Russu, I. et al. *Inscriptiones Daciae Romanae,* București - Paris 1975-2001) 2. és 3. kötetét dolgozta fel. Ezen túlmenően adatgyűjtést folytatott az IDR 1. kötetén és az IDR supplementumának tekinthető ILD (= Petolescu, C.C. *Inscriptiile Latine din Dacia.* București 2005) kötetén, előkészítve az adatok számítógépes feldolgozását..

Visontai Réka, 2009-ben a projekt munkálataiba bevont (hallgatói) adatgyűjtő Moesia Superior provincia feliratos alapgyűjteményének, az *Inscriptions de la Mésie Supérieure (IMS)* 1, 2 és 4 kötetét dolgozta fel az Adatbázis részére. Ezen túlmenően adatgyűjtést folytatott az EDH adatbázisának Moesia Superiorra vonatkozó azon anyagain, amelyek az IMS-ben még nem kerültek publikálásra, előkészítve az adatok számítógépes feldolgozását..

A Témavezető kutató, Adamik Béla mint adatgyűjtő a következő gyűjtemények adatait gyűjtötte ki és vitte fel az Adatbázisba. Dalmatia provincia feliratainak alapgyűjteményének, az ILJug-nak (= Šašel, A. - Šašel, J., *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia... repertae et editae sunt.* Ljubljana, 1963-1986) három kötetét, valamint adatgyűjtést folytatott a provincia feliratainak ILJug-on túli gyűjteményeiben: a CINar (= *Corpus inscriptionum Naronitanarum* 1: Eresova Kula - Vid, Macerata - Split 1999.), a Doclea (= Sciotti, P. - Jelić, L., *Die römische Stadt Doclea in Montenegro.* Wien 1913), ill. az EDH és a CIL 3 korpuszain, előkészítve az adatok számítógépes feldolgozását. A projektről és az Adatbázis-szoftverről német tanulmányt publikált az említett Herman-szimposium aktáiban

Az első résztvevő kutató, Kiss Sándor mint adatgyűjtő Britannia provincia alapgyűjteményét, a RIB-et (= Collingwood, R. G.—Wright, D. H., *Roman inscriptions of Britain* 1. *Inscriptions on stone.* London 1965) dolgozta fel, egyelőre hagyományos formátumban, előkészítve az adatok számítógépes feldolgozását.. Britannia feliratainak nyelvéről francia nyelvű tanulmányt publikált az említett Herman-szimposium aktáiban

A második résztvevő kutató, Barta Andrea mint adatgyűjtő a következő gyűjtemények adatait gyűjtötte ki és vitte fel az Adatbázisba. Pannonia provincia fő gyűjteményének, a RIU-nak (= Barkóczy, L. et al., *Die römischen Inschriften Ungarns* 1-6. Budapest, 1972-2001) 2., 3. 4. és 5. kötetét. Ezen túlmenően adatgyűjtést folytatott a RIU 1. és 6. kötetén és a RIU-S (= Kovács, P., *Tituli Romani in Hungaria Reperti. Supplementum ad RIU* 1-6. Budapest 2005) korpuszán, valamint a következő RIU-n kívüli gyűjteményeken: ILSI (= Lovenjak, M., *Inscriptiones Latinae Sloveniae.* Ljubljana. 1. Neviodunum 1997), RIMNSlov (= Šašel Kos, M., *The Roman inscriptions in the National Museum of Slovenia.* Ljubljana, 1997) és az EDH anyagán, előkészítve az adatok számítógépes feldolgozását. Pannonia átoktábláinak nyelvéről angol tanulmányt publikált az említett Herman-szimposium aktáiban.

A már kigyűjtött, de az Adatbázisba a Projekt záró dátumáig fel nem vitt adatok számítógépes rögzítése jelenleg is folyik, és folyó év első felében várhatóan be is fejeződik. A projekt záró dátumáig, 2010. január 31-ig az Adatbázisban rögzített adatlapok száma: 6113.

4. Konferencia-részvételek, konferencia-szervezés, külföldi kutatóutak

A tervezett konferencia-részvételek és kutatóutak mind megvalósultak. 2006-ban a Témavezető, Adamik Béla és az első résztvevő kutató, Kiss Sándor részt vettek az oxfordi vulgáris latin konferencián (Eighth International Conference on Late and Vulgar Latin, St Catherine's College, Oxford, 6 - 9 September 2006). Adamik Béla „Remarks on the Changes of Consonantism in Pannonian Latinity as Evidenced by the Inscriptions”, Kiss Sándor pedig „Chronica Hydatii: considérations latino-romanes” címmel tartott előadást. A második résztvevő kutató, Barta Andrea pedig a „Fiatal római koros régészek I. konferenciáján” (Győr, Xántus János Múzeum, 2006. március 8-10.) vett részt és „Írásbeliség Sallán” címmel tartott előadást.

2007-ben a Témavezető, Adamik Béla és az első résztvevő kutató, Kiss Sándor részt vettek az erfurti nemzetközi latin nyelvészeti konferencián (XIV. Colloquium Internationale Linguisticae Latinae, Erfurt, 16 - 20 Julius 2007). Adamik Béla „Zur Problematik der Akzentqualität im klassischen Latein”, Kiss Sándor pedig „Situation du verbe pronominal en latin” címmel tartott előadást. A második résztvevő kutató, Barta Andrea pedig a „Fiatal római koros régészek II. konferenciáján” (Visegrád, 2007. október 8-10.) vett részt és Balogh Rolanddal közösen „Nem normatív szóalakok a szekszárdi Wosinszky Mór Múzeumban” címmel tartott előadást. Fodor Krisztina doktorandusz adatgyűjtő „The Romanization of Aquitaine” címmel a Laetae Segetes Iterum c. nemzetközi doktorandusz-konferencián Csehországban (Telč 16–19.10.2007) tartott előadást.

A 2008-ra betervezett, a projekt nemzetközi megismertetését is célul kitűző nemzetközi munkaszemináriumot sikerült megszervezni, mégpedig a projektet egykor megálmodó Herman József emléke előtt tisztelegő szimpózium formájában (*Bonae memoriae József Herman: „Du latin épigraphique au latin provincial”* Symposium zur Sprachwissenschaft der lateinischen Inschriften. Budapest, ELTE BTK, 2008. szeptember 11-12., vö. <http://lldb.elte.hu/events.php>). A projekt munkatársai közül előadást tartottak Adamik B. (a projekt és a szoftver múltjáról, jelenéről és jövőjéről), Kiss S. (Britannia feliratainak nyelvéről), Barta A. (pannoniai átoktáblák nyelvéről és egy új átoktábláról), Fodor K. (Aquitania feliratainak nyelvéről) és Ötvös Zs (Narbonnensis feliratainak nyelvéről). A projekt anyagi támogatásának köszönhetően vendégül tudtuk látni Dr. habil. Giovanbattista Galdit, a trieri és Dr. Amina Kroppot a müncheni egyetemről, akik előadást is tartottak a szimpóziumon (előbbi a moesia inferiorbeli feliratok görög-latin nyelvi kapcsolatairól, utóbbi a latin átoktáblák adatbázisáról, ill. az átoktáblák nyelvéről). Előadást tartott vendégelőadóként Fehér B. is a Károli G. Egyetemről (speciális pannoniai latin szövegek dialektológiai felhasználhatóságáról). A szimpózium lebonyolításában Jekl Á., Zalán S. és Zavarkó N. adatgyűjtők is segédkeztek (Az előadások az *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* nemzetközileg referált szakfolyóiratban jelentek meg 2009-ben).

A Témavezető, Adamik Béla 2008. júliusában rövid kutatóutat tett a prágai Károly Egyetemen, ahol 3. db. itthon hiányzó és máshogy hozzá nem férhető feliratgyűjtemény lemásolásán és kutatási tevékenységen túl, kapcsolatépítő tárgyalásokat folytatott a cseh kollégákkal (kül. Dr. Barbora Krylovával) a projekt esetleges későbbi nemzetközi kibővítése érdekében.

Barta Andrea ezen kívül a Témavezető megbízásából 2006, 2007 és 2008 októberében. rövid (átlagban 5 napos) kutatóutakat tett a heidelbergi egyetem Seminar für Alte Geschichte und Epigraphik tanszékére, ahol kutatási tevékenysége mellett összesen 21 itthon hiányzó és máshogy hozzá nem férhető feliratgyűjteményt fénymásolt le a program számára.

2009-ben a Témavezető, Adamik Béla és az első résztvevő kutató, Kiss Sándor részt vettek az innsbrucki nemzetközi latin nyelvészeti konferencián (XV. Colloquium Internationale Linguisticae Latinae, Innsbruck, 2009 április 4-9). Adamik Béla „Zu den archaischen lateinischen Inschriftfragmenten auf Bruchstücken eines Tonfasses von Satricum”, Kiss Sándor pedig „Termes organisateurs et termes continueurs dans quelques

textes narratifs latins” címmel tartott előadást (mindkét előadás a konferencia aktáiban fog megjelenni az Innsbrucker Beitrege zur Sprachwissenschaft sorozatában). Ugyanebben az évben a Témavezető, Adamik Béla és az első résztvevő kutató, Kiss Sándor részt vettek a lyoni vulgáris latin konferencián is (IX. Colloque International sur le latin vulgaire et tardif, Université Lumière Lyon 2, 2009 szeptember 2-6.). Adamik Béla „In Search of the Regional Diversification of Latin: Some Methodological Considerations in Employing the Inscriptional Evidence” címen a Projekt elméleti háttéréül szolgáló feliratos dialektológia metodológiájának vitás kérdéseiről, Kiss Sándor pedig „Héritage classique, innovation préromane et rhétorique de l’écrit: les chroniques latines du Haut Moyen Âge” címmel tartott előadást.

5. Publikációk (általában, részletesen I. külön)

2008-ban Fodor Krisztina adatgyűjtő munkatárs tanulmányt publikált Aquitania provincia nyelvi romanizációjáról a Laetae segetes konferencia aktáiban.

2009-ben megjelentek a 2008-ban általunk a Projekt keretében és támogatásával megrendezett, a Projekt megálmodója, Herman József emléke előtt tisztelgő szimpózium aktái az *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 2009-es évfolyamának 1. számában (*Bonae memoriae József Herman: „Du latin épigraphique au latin provincial” Symposium zur Sprachwissenschaft der lateinischen Inschriften.* Budapest, ELTE BTK, 2008. szeptember 11-12., vö. <http://lldb.elte.hu/events.php>). Az aktákban megjelentek a projekt munkatársai közül Adamik B., Kiss S., Barta A., Ötvös Zs és Fodor K. a projekthez szorosan kapcsolódó előadásai (lásd Közleményjegyzék), továbbá a vendégelőadók, G. Galdi, A. Kropp és Fehér B. kontribúciói is.

A Témavezető a 2009-ben, a Herman-szimpózium aktáiban publikált német nyelvű projektismertető, addigi eredményeket bemutató tanulmányon túl elkészítette ennek a német tanulmánynak a magyar változatát is (tartalmát a 2010 január végi állapotnak megfelelően aktualizálva), amely az Antik Tanulmányok c. akadémiai referált folyóiratban kerül majd publikálásra.

A Témavezető tanulmányát a Projekt elméleti háttéréül szolgáló feliratos dialektológia metodológiájának vitás kérdéseiről („In Search of the Regional Diversification of Latin: Some Methodological Considerations in Employing the Inscriptional Evidence”) közlésre elfogadták, s a lyoni nemzetközi vulgáris latin konferencia aktáiban fog megjelenni.

6. Összegzés:

Mindent egybevetve a Projekt munkatervében vállaltak teljesítése sikeresnek ítélni. Ami a legfontosabb, kifejlesztettük a magyar és angol felülettel is rendelkező, internetes hozzáférésű Adatbázis-szoftvert (vö. <http://lldb.elte.hu/>), amelyet így jövőbeni nemzetközi együttműködés potenciális eszközévé tettünk. Kiképeztük az adatgyűjtő munkatársakat, akik a résztvevő kutatókkal és a témavezető kutatóval együtt a projekt záró dátumáig összesen 6113 digitális adatlapot rögzítettek az Adatbázisban. Beszereztük azokat a feliratgyűjteményeket, amelyekből az adatokat gyűjtjük, és az adatgyűjtést elősegítő háttérmunkákat. Jelentős lépéseket tettünk a projekt nemzetközi megismertetésére, egyrészt a Projekt munkatársainak külföldi konferencia-résztvételeivel, kutatóútjaival, másrészt egy külön a Projekt munkálatait bemutató konferencia megszervezésével (2008-ban Budapesten), harmadrészt pedig a budapesti (egyben Herman József emléke előtt tisztelgő) konferencia tanulmányainak publikációjával (a nemzetközileg referált *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 2009-es évfolyamának 1. számában).